
O UČBENIKIH

Članek povzema izkušnje pisca z recenziranjem elektronskih učbenikov za slovensko književnost v osnovni in srednji šoli in sestavljanjem ter urejanjem univerzitetnih učbenikov. Kritičen je do slogovnih in miselnih stereotipov in do zaslužkarstva založb ter nagovarja k prehodu na digitalne učbenike, ki naj bodo prosto dostopni na spletu.

Ključne besede: učbenik za slovensko književnost, učbeniški slog, prosti dostop, založba

Nekaj izkušnje z učbeniki imam, tako potrdilo mi izstavi Cobiss, ko v njegovo ukazno polje vtipkam niz `au=hladnik, miran and cc=j3`. Prvega dela ukaza ne bom razlagal, v drugi polovici pa `cc` (*contents code* 'koda za vrsto vsebine') `j3` pomeni »učbenik za višje in visoke šole«. Med zadetki se znajdejo zadnje tri izdaje *Praktičnega spisovnika* (1994, 1997 in 2002) in spletni učbenik *Nova pisarija* (2014). *Praktični spisovnik* iz leta 1994 ima dodatno še oznako priročnika (`cc=v`; tudi ta se pokaže v polju 105 v Comarcovem zapisu), druge izdaje pa so jo izgubile, čeprav v podnaslovu ves čas jasno piše, da gre za *vademekum* /priročnik/ za študente slovenske književnosti. Spletna verzija učbenika iz leta 2003 pa oznak vsebine v Cobissu sploh nima.

Vsaj deloma je učbeniškega značaja konverzacijski priročnik *Slovenščina za popotnike/Slovene for Travelers* oz. na spletu *Slovenian for Travelers*. V Cobissu imata obe izdaji (1988 in 1994) splošno oznako za učbenike (`cc=j`). Cobiss me spomni tudi, da sem pisal recenzijo za učbenik Urške Perenič *Empirija v literarni vedi* (2014).

Med letoma 1995 in 2001 sem bil urednik učbenikov na Filozofski fakulteti. Za to obdobje Cobiss nima sistematičnih oznak in bom moral trditev o porastu učbeniških izdaj, zaradi katerega me je doletelo priznanje Filozofske fakultete, dokazovati kako drugače. Ko sem že pri tovrstnih referencah: didaktičnega značaja je še nekaj mojih člankov za srednješolskega bralca,¹ za tekmovanje za Cankarjevo priznanje,² za maturo in ob njej³ in o vplivu wikijev na šolo.⁴

V *Novi pisariji* (2014), univerzitetnem učbeniku s podnaslovom *Strokovno pisanje na spletu*, ki sem ga postavil na Wikiknjige, sem poglavje o učbenikih kot žanru strokovnega pisanja umestil v soseščino e-pošte, literarne kritike, enciklopedičnega članka, strokovnega bloga in prispevka na forumu, opozorila na napake učbeniškega pisanja pa sem potaknil v poglavje o slogu. Gradivo za ta poglavja sem črpal iz svojega lanskega recenziranja elektronskih učbenikov slovenske književnosti za osnovno in srednjo šolo, ki jih pripravlja Zavod za šolstvo v sodelovanju z Ministrstvom za šolstvo. Recenziranja Cobiss ni zabeležil (kot oznaka vsebine bi se morale po moji presoji pojaviti kode cc=j 1, cc=j 2, cc=j 1d in cc=j 2d, ki označujejo učbenike (j) in delovne zvezke (d), za prvo in drugo stopnjo izobraževanja), vpisano je samo v kolofon publikacij. Recenziranje sem zaradi preobilice napak prekinil nekje na sredi. V *Novo pisarijo* sem sproti zapisoval recenzentske izkušnje in tule vidim priložnost še za njihov natis.

Priročniki strokovnega pisanja se z učbeniki ne ukvarjajo veliko. Izhajajo namreč iz ideala znanstvenega članka, kot da bi bila večinska strokovna usoda in kreativna udeležba v stroki raziskovanje in objavlanje znanstvenih razprav. To seveda ne ustreza dejanski praksi. Večina stremiljive strokovne populacije se namreč ne ukvarja s pisanjem znanstvenih razprav, ampak sodeluje pri raznih vrstah strokovnega pisanja, med katerimi ima vidno mesto pisanje učbenikov. Prav ob učbenikih se je v kranjskem deželnem zboru 12. februarja 1866 odprlo vprašanje smiselnosti izobraževanja v slovenščini⁵ in s tem smiselnosti samostojne slovenske kulturne eksistence, zato lahko verjamemo, da gre za pomemben publikacijski segment.

¹ Ivan Cankar, Hlapci (Drama v petih aktih): Poskus učbeniškega poglavja za 3. razred srednje šole. *Jezik in slovstvo* 29/1 (1983). 40–42.

² Kaj se izlušči iz želoda? Interpretacija pesmi Želod Gregorja Strniše. *Slava 2/plus*, posebna številka 1988 ob tekmovanju za Cankarjevo priznanje. 24–26.

³ Sto milj do domačije. *Sodobnost* 66/5. 652–662. Ponatis v *Eseju na maturi* 2003. Ur. Vinko Cuderman idr. Ljubljana: Gyrus. 217–222. – Alamut in slovenski nacionalni interes. *Filozofija na maturi* 9/24, 2002. 42–49. – Tavčarjeva *Visoška kronika*. *Esej na maturi* 2006. Vinko Cuderman idr.: *Esej na maturi* 2006: *V vrtincu zločina in krivde* (Matura 2006). Ljubljana: Intelego, 2005. 61–105. V skrajšani obliki: Ivan Tavčar: *Visoška kronika*. Ljubljana: Delo; Intelego; Študentska založba, 2006 (Domača branja). 195–225. – Esejček o eseju za maturitetno rabo. *Delo, Književni listi*, 2. april 2002. 6.

⁴ Wikipedija v izobraževalnem procesu. 19. januar 2007. – Slovene student projects in Wikipedia and Wikisource. Wikimedia: Meta-Wiki. 27. december 2008.

⁵ Ivan Prijatelj: *Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina 1848–1895 IV*. Ljubljana: DZS, 1961. 149–150; citirano v Miran Hladnik: Vloga prevoda v slovensko-nemški literarni tekmi. 28. *SSJLK: Zbornik predavanj*. Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, 1992. 109–19.

Od znanstvenih tekstov in od drugih oblik strokovnega pisanja se učbeniki razlikujejo z naslednjimi specifičnimi lastnostmi:

- dialoškost, ki se kaže v poglavjih *Vaje* ali *Naloge*, v formatu delovnega zvezka oz. prostoru za bralčevo interaktivnost, z vprašanji in nagovornimi formami,
- povzemanje in ponavljanje (rubriki *Pomni*, *Povzetek*, uvodno utrjevanje predhodne snovi),
- poenostavljanje, kratke in zapomnljive definicije in spominsko obvladljivi naštevalni nizi,
- privlačna tipografija: barvni tisk ali ozadje, besedilni okvirčki, ilustracije,
- skupinsko avtorstvo z urednikom na čelu, institucionalno reguliranje vsebine z učnimi načrti in recenzijami,
- povezovanje posameznih učbenikov v serije.

Vrednostno razliko med razpravnim in učbeniškim pisanjem odraža njuno različno točkovanje za potrebe merjenja akademske odličnosti. Učbenik je vreden polovico znanstvene monografije,⁶ zaradi česar se nanj lepi načelno nezaupanje, ali je v akademskem okolju, ki naj ga znači študij namesto **učenja**, sploh potreben.⁷

Očitki na račun učbenika so upravičeni v naslednjih neredkih primerih.

- Učbenik preočitno kaže svoj izvor v pripravah na predavanja, strukturo mu diktira enourna ali dvourna govorna izvedba; avtorji so učitelji praktiki, ki jim tlaka v razredu izčrpa moči za premišljeno oblikovanje teksta.
- Narobe je, kadar učbenik želi biti le pomanjšana in poenostavljena oblika znanstvene monografije in ne upošteva svojega specifičnega naslovnika; takih očitkov se spomnimo zlasti na račun učbenikov *Slovenski knjižni jezik 1–4* Jožeta Toporišiča (1965–1970 in naslednje izdaje).
- Informacije so iz želje po preglednosti, enostavnosti in razumljivosti organizirane v zapomnljive definicije in zaključene naštevalne nize, čeprav kompleksnost tematike in nove raziskovalne ugotovitve takih poenostavitev ne dopuščajo. Seznam je sicer legitimna oblika konceptualizacije sveta; moteče pa je, kadar so sezname katekizemsko zaključeni (*Naštev tri/pet/deset ... najbolj ...*), da bi bili tako kar se da primerni za reprodukcijo in ocenjevanje na izpitih. Tako oblikovanje seznamov spodbuja reciklažo znanj, ki so sama sebi namen; zapomnljivost formulacije postane pomembnejša od njene ustreznosti dejanskosti. Učbenik se težko iztrga stereotipnim,

⁶ Učbenik je vreden 50 točk, znanstvena monografija pri domači založbi 80 točk in pri tuji založbi 120 točk (*Pravilnik o postopkih (so)financiranja, ocenjevanja in spremljanju izvajanja raziskovalne dejavnosti*, Priloga 2: Bibliografska merila znanstvene in strokovne uspešnosti. Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije, 2011).

⁷ Tako je bilo stališče dekana Filozofske fakultete v času, ko sem si prizadeval za oživitve fakultetnih učbeniških izdaj.

prežvečenim in zdavnaj preseženim opredelitvam (taka sta npr. koncepta literarnega razvoja⁸ ali slogovnih obdobij).

- Prizadevanje učbenika, da bi katalogiziral temeljna znanja, vodi v faktografsko naštevalnost, namesto da bi spodbujal h kritični refleksiji.
- »Učbeniški slog« moteče določa opazno število nereflektiranih in nepreverjenih šolskih fraz oz. formulaičnega izražanja (*velja za, najpomembnejši predstavniki so, delimo na, poznamo, ločimo, razdelimo, uvrščamo, štejemo, umeščamo, je značilno, da, prevladuje, opazne so, pojavlja se, je pomemben, predvsem, poglobitni, najbolj ...*).⁹

⁸ Zgledi odpravljanja »razvojnih« formulacij:

Razvoj literarnih vrst in zvrsti v renesansi (naslov poglavja) > *Literarne vrste in zvrsti v renesansi*
Lirika je doživela višek v razvoju v zlati dobi rimske književnosti. > *Lirika je doživela višek v zlati dobi rimske književnosti.* (Izjave tega tipa so nasploh problematične, ker iz njih napačno izhaja, da gre z literaturo po dosežku vrhunca samo še navzdol.)

V klasicizmu so se razvijale različne oblike polliterarne proze. > *V klasicizmu je nastajala polliterarna proza.*

V dramatikih so se razvile klasične tragedije, lahkotne rokokojevske komedije in druge komedije. >

Dramatiki so pisali klasične tragedije, lahkotne rokokojevske in druge komedije.

Poznamo dve vrsti razvoja komedij. > *Obstajata dve vrsti komedij.*

Sledi antiško ali klasično obdobje, ki se je razvijalo v 5. in 4. stoletju pred štetjem. > *Sledi antiško ali klasično obdobje v 5. in 4. stoletju pred štetjem.*

Arabska književnost se je začela razvijati v 6. stoletju in se je razvijala do leta 1400. > *Arabska književnost se je začela v 6. stoletju in je trajala do leta 1400.*

⁹ Zgledi odpravljanja tipičnih šolskih formulacij:

Knjigo Dekameron sestavljajo pripovedi, med katerimi med najpomembnejše štejemo *Novelo o sokolu.* > *Knjigo Dekameron sestavljajo pripovedi, med katerimi je znamenita* *Novela o sokolu.*
Egipčanska književnost delimo na epiko in liriko. > *Egipčanska književnost je iz epike in lirike.*

V Vede se uvrščata religiozna nacionalna epa Mahabharata in Ramajana. > *Vede vsebujejo religiozna nacionalna epa Mahabharata in Ramajana.*

Med najbolj znane grške pisce tragedij uvrščamo *Sofokleja, Ajshila in Evripida.* > *Najbolj znani grški pisci tragedij so Sofoklej, Ajshil in Evripid.*

Indijsko književnost umeščamo v daljše časovno obdobje. > *Indijska književnost je cvetela skozi več stoletij.*

V Staro zavezo umeščamo tudi psalme, med njimi je pomemben *Psalm št. 130.* > *Stara zaveza vsebuje knjigo psalmov.*

Za novelo je značilna dramatičnost. > *Dogajanje v noveli je dramatično.*

Značilno je, da se renesansa razvija od začetkov zgodnjega kapitalizma, za katerega so značilna nova znanstvena in tehnična odkritja. > *Renesansa sovpada z zgodnjim kapitalizmom, ki so ga spodbudila nova znanstvena in tehnična odkritja.*

Za ep je značilno, da v poteku dogajanja ni nobene naglice. > *Ep se dogaja brez naglice.*

Komedija velja za šaljivo igro. > *Komedija je šaljiva igra.*

Po priljubljenosti so zelo pomembno mesto zavzemate *kratke zgodbe.* > *Zelo so bile priljubljene kratke zgodbe.*

V komediji najdemo satirične, parodične in polemične odzive na družbeno dogajanje. > *Komedija se satirično, parodično in polemično odziva na družbeno dogajanje.*

V himni prevladuje neposreden odnos do stvarnosti, izražen v realističnih opisih vsakdanjega življenja. > *Himno napolnjujejo neposredni opisi vsakdanjega življenja.*

Opazne so tudi posebnosti v jeziku in slogu: precej je nemških izposojenk. > *V jeziku je precej je nemških izposojenk.*

V besedilu se pojavlja humor. > *Besedilo je humorno.*

Pisec učbenika se sooča z nujno po didaktično ustrezni redukciji gradiva, po izboru relevantnih tekstov, ki bodo v času, ki ga določa učni načrt, optimalno funkcionalni. Ker objektivna lestvica relevantnih avtorjev, tekstov, smeri itd. ne obstaja, je v skušnjavi, da se pusti zapeljati velikemu manipulativnemu potencialu, ki ga prinaša nujna po selekciji, in v učbeniku uveljavi osebni interes: s preferiranjem avtorjev, ki mu ugajajo, in literarne ideologije, h kateri se prišteva.

Učbeniki so pomemben kanonizacijski dejavnik, vendar ne zgolj v smislu potrjevanja veljavnih šolskih katalogov znanja, ampak so tudi prostor njihove modifikacije in diferenciacije. Seznam svetovno kanoniziranih avtorjev dopolnjujejo s seznamom nacionalnih literarnih korifej, umetniško relevantnim dodajajo posamične »trivialne« avtorje in dela, ki so bili pomembni zgolj kulturnozgodovinsko, zaradi svoje velike popularnosti, garnituro moških klasikov na podlagi kriterija spolne korektnosti oplemenitijo z nekoč odrinjenimi avtoricami in iz zaprašenih arhivov izbrskajo redkejša dela z žensko junakinjo in žensko problematiko, kriterij politične korektnosti pa ima zasluge za dodatek avtorjev, ki so bili nekdanj »spregledani« iz političnih ali nazorskih razlogov. Na rošade na lestvici relevantnih učbeniških tem vplivajo tudi metodološki premiki: žanrska perspektiva odpira oči za humor, za zgodovinski roman, feljtonski roman ipd., razpravni trendi zahtevajo tematizacijo drugega, mitološke in ekološke teme.

Izdajanje učbenikov je zaradi visokih naklad lukrativen segment založniške dejavnosti. Relativno visoki honorarji (znanstvene objave se za razliko od učbeniških objav običajno sploh ne honorirajo) so tolažba in protiutež manjšemu ugledu učbeniškega pisanja. Založbe prežijo na informacije, kateri avtor bo izbran za maturitetno berilo, da lahko pravočasno, še pred konkurenco pripravijo didaktična gradiva zanj. Kadar jim uspe zavzeti monopolni položaj, ga na račun potencialnih kupcev, tj. šolarjev in dijakov, brezobzirno izkoristijo.¹⁰ V hlastanju po prvenstvu in zaslužku se rade dogajajo površnosti, zato je dolžnost načrtovalcev, da izdajanje učbenikov izpod strehe komercialnih založb preusmerijo pod streho neprofitnih izdajateljskih projektov. Pot prav gotovo ne bo lahka, saj založbe avtorjem učbenikov ponujajo nadpovprečno dobre honorarje in jih s tem zavajajo k sodelovanju pri nečedni molži uporabnikov. Založbe se zlepa učbenikom ne bodo odpovedale. Brez tveganja smemo napovedati, da bo tisto šolsko ministrstvo, ki bo dregnilo v učbenike, deležno diskvalifikacij v prvi vrsti s strani za svoje udobno preživetje zaskrbljenih založb.

Alternativa kupljivim tiskanim učbenikom so prosto dostopni elektronski učbeniki, objavljeni pod licenco *cc*. Skupnost z željo po trajnem in kvalitetnem bivanju bi morala biti zainteresirana zanje enako, kot je zainteresirana za čim večjo razgledanost svojih članov, saj si materialne in kulturne blaginje brez takih članov skupnosti ni mogoče predstavljati. Blaginjo zagotavlja pravilno ravnanje, urjenje v sposobnosti pravilnega odločanja z vzgojo (kultiviranjem) in izobraževanjem pa razsvetljene skupnosti zaupajo šolam. Prosta dostopnost znanja ne sme biti privilegij, temveč

¹⁰ Gl. Irena Florjančič: *Zaslužkarstvo na račun maturantov*. SlovLit 16. aprila 2014 in sledeča sporočila na forumu.

osnovna pravica, zato so prosto dostopni (beri: zastoj) učbeniki prvi indikator civilizacijske stopnje skupnosti in indikator resnosti namer države, da izboljša življenje svojih državljanov. Ob legitimnem pričakovanju, da se v Sloveniji ohrani neplačljiv študij, preseneča odsotnost zahtev po prosto dostopnih učbenikih: kot da bi bila družba znanja utemeljena na ustni kulturi namesto na pisni.¹¹

Nova pisarija je učbenik za študente ljubljanske slovenistike, pa tudi za študente na drugih univerzitetnih slovenistikah, študente in učitelje literarnih predmetov, po izkušnji s predhodnim *Praktičnim spisovnikom* pa bo v pomoč tudi drugim humanistom in piscem iz nehumanističnih strok. Standardnemu učbenišskemu vzorcu ugovarja z izogibanjem zgoraj naštetim tipičnim napakam, od njega odstopa tudi s svojim spletnim formatom in slogom. Želi pa biti učbeniško nazorna in »poučna«, kljub načelnim dvomom o nazornosti informacij. Debata na forumu Humanist,¹² ki se ji pridružujejo osebne pedagoške izkušnje, namreč sporoča, da je za študenta didaktično ustreznější pomanjkljiva ali slaba informacija, ker ga animira in angažira v samostojno iskanje ustreznějšíh formulacij. Študentu torej ni smiselno lajšati poti do informacij, kar počnejo učbeniki, ampak jim je treba pot do informacij otežiti in študenta zmesi. Začuden spremljam, kako malo študentov klikne na prosojnice, ki sem jih postavil za lažjo pripravo na izpit in jih imajo na Wikiverzi ves čas pri roki, ali kako malo se jih sprehodi skozi digitalizirane članke, ki odgovarjajo na izpitna vprašanja. Raje posežejo po zastarelih in pomanjkljivih zapiskih kolegic iz predhodnih študijskih generacij. Naj minimalistično in mogoče malce cinično sklenem, da je sestavljanje učbenika smiselno že zato, ker pisca pripelje k specifičnim (šolsko uporabnim) razmislekom in formulacijam, ki bi se jim sicer tako sistematično ne posvetil. Pozornega bralca, ki bo v njem morda našel kaj zase, hvaležno dojemam kot presežek.

Dodatno berilo

Textbook. Wikipedia, the free encyclopedia.

Lehrbuch. Wikipedia, die freie Enzyklopädie.¹³

¹¹ Izjema je osamljeni klic Rastka Močnika po zastoj študijski literaturi v *Delovih Pismih bralcev* leta 2014. Zahteve po neplačljivem šolanju imajo žal prepogosto namesto znanja v mislih socialno ugodni status študenta.

¹² Willard McCarty: *28.262 making things difficult*. Humanist Discussion Group 15. avgust 2014.

¹³ Slovenska Wikipedija gesla *učbenik* še nima in kliče po tem, da ga napišemo.